

Het vernieuwde Berliner Ensemble

CLAUS PEYMAN & CO

Berlijn, 16 oktober 2001. Drie dagen lang wordt in Berlijn herdacht dat zestig jaar geleden, op 18 oktober 1941, de eerste trein met meer dan duizend Berlijnse joden vertrok richting Lodz, richting de vernietigingskampen. In 1933 woonden in Berlijn meer dan 160.000 joden, twaalf jaar later nog 8000. In de Rijksdag wordt vandaag aanhoudend gedebatteerd over een andere oorlog tegen een andere terreur. Op een steenworp afstand van de glazen parlamentskoepel, Bertolt Brecht Platz 1, wappert het witte vaandel van het Berliner Ensemble. 'Zur Erinnerung an die Deportation und Ermordung der Berliner Juden' speelt het Berliner Ensemble in drie dagen vier voorstellingen van *Der Stellvertreter - ein christliches Trauerspiel* van Rolf Hochhuth, met als heikel onderwerp: het zwijgen van Paus Pius XII over de holocaust. De zaal van deze merkwaardige operettebonbonnière is bomvol. Op het voordoek een tekst van de schrijver, uit 1963, het jaar waarin hij het stuk voltooide: 'De gebeurtenissen met grote gevolgen uit onze tijd hebben gemeen dat ze ons menselijk voorstellingsvermogen te boven gaan. De mens kan niet meer bevatten wat hij aanricht.'

In de openingsscène van het stuk staan fabel en plot meteen op scherp: in de nuntiatuur (ambassade van het Vaticaan) te Berlijn komt de SS-Obersturmführer Kurt Gerstein onaangekondigd binnenvallen. We schrijven augustus 1942. Zeven maanden na de Wannseeconferentie, waar de Nazi-top tot de Endlösung der Judenfrage heeft besloten, heeft Gerstein op dienstreis in Polen de massavernietiging persoonlijk in ogenschouw genomen. Hij smeekt de pauselijke nuntius al zijn invloed aan te wenden, het concordaat tussen Hitler en het Vaticaan – in 1933 afgesloten door de toenmalige nuntius (Pacelli, nu Paus Pius XII) – op te zeggen. De nuntius zegt daartoe niet bevoegd te zijn. Gerstein: 'Bevoegd! Hier in Berlijn tegenwoordigt U / de man die Christus' plaats bekleedt en U / sluit Uw ogen voor het allergruwelijkste / dat ooit de mens is aangedaan door mensen. / De Heilige Vader moet hier helpen / hij is het, hij, 't geweten van de wereld.'

Tegen het einde van de voorstelling, drie uur later, staat de jonge priester Riccardo Fontana, die Gerstein's bede in de openingsscène als relatieve buitenstaander heeft aangehoord, voor het eerst oog in oog met Paus Pius XII. Nu is Riccardo Fontana aanklager van het Grote Zwijgen van de kerkvorst. Als de Heilige Vader opnieuw weigert zich expliciet tegen Hitlers holocaust uit te spreken, spelt de jonge Fontana de jodenster op zijn soutane. Pius XII beeft van woede: 'Wij verbieden hem – verbieden ex cathedra – / op de soutane... dat... ding.' Fontana: 'Ik zal deze ster net zo lang dragen / tot Uwe Heiligheid voor 't front van heel de wereld / de man vervloeken zal, die Europa's / joden als vee afslacht.' In de tekstloze slotscène ontdoet Fontana zich van zijn soutane en loopt naakt het felle licht van de vernietiging tegemoet. Het duurt lang voordat het overwegend jonge publiek durft applaudiseren. De foyerdiscussie met de schrijver Rolf Hochhuth, de regisseur Philip Tiedemann en een aantal van de acteurs duurt tot in de vroege uren van de nacht.

•

Uiterlijk is er weinig veranderd in en om het Berliner Ensemble (BE). Het oerlelijke standbeeld van Bertolt Brecht (ontwerp: Fritz Cremer) staat er nog steeds: een viertal zuilen met teksten van de maestro, met in het midden Brecht zelf (anderhalf keer ware grootte) op een bank. Met name jonge BE-bezoekers gaan in de pauze vaak met een biertje of een glas wijn gezellig naast 'hem' zitten, of keuvelen aan zijn voeten. De prachtige marmeren hal met de in donker eikenhout uitgevoerde kassa is onaangestast gelaten, evenals de tekst die Brecht in 1954, toen hij met zijn gezelschap onder leiding van echtgenote/actrice Helene Weigel dit theater in bezit nam, boven de kassa liet beitelen: 'Theater spieltet ihr in Trümmern hier / Nun spielt in schönem Haus, nicht nur zum Zeitvertreibe / Aus euch und uns ersteh ein friedlich WIR / Damit dies Haus und manches andre stehen

bleibe!' Ook de intieme zaal is volledig intact gelaten, behoudens dan het felrode kruis links bovenin, waarmee de Pruisische adelaar uit de Wilhelminische era op last van Brecht persoonlijk goeddeels zichtbaar onzichtbaar is gemaakt. De toneelopening is klein, het toneel zelf is diep en voorzien van technische snufjes, zoals een lopende band in de vloer van het voortoneel en hydraulisch verzinkbare vloerdelen. Op het brandscherm staat nog altijd Picasso's vredesduif.

Tot vroeg in de jaren negentig van de vorige eeuw was dit het Brecht-theater, Brecht domineerde het repertoire, de erven-Brecht (met name dochter Barbara en schoonzoon Ekkehard Schall, tevens steracteur) domineerden de directie, steeds meer buitenlandse toeristen domineerden het auditorium. BE-ensceneringen bleven vaak decennialang op het repertoire – zoals Brechts beroemde Hitler-pastiche *Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui* (première: 1959; toen de vijftigste 'verjaardag' van Hitlers machtsovername werd herdacht, stond de encenering nog op het repertoire). Het was een regie van Manfred Wekwerth, toenmalig BE-directeur en tevens lid van het politbureau van de SED, de communistische partij van de DDR. Na Mauerfall & Wende werd alles anders. *Arturo Ui* staat nog altijd op het repertoire, maar nu in een ruw en rauw verbouwde versie, regie: Heiner Müller, die met deze encenering zijn zwanenzang creëerde (hij stierf in 1995, een half jaar na de première).

Het Berliner Ensemble bleef verweesd achter en leefde pas weer op toen de Berlijnse senaat besloot om Claus Peymann (1937), de voormalige directeur van het Weense Burgtheater, tot nieuwe BE-baas te benoemen. Hij trad op 1 januari 2000 officieel aan, met naast zich George Tabori, die onlangs 87 is geworden. De 'jonge' garde Berlijnse theatermakers, zoals de chef van de Volksbühne am Rosa Luxemburgplatz, Bürgerschreck Frank Castorf (50), en de nieuwe artistiek leider van de Schaubühne Thomas Ostermeier (32), vroegen zich in 2000 dan ook geïrriteerd af